

ترتیب اجتماعی در اسلام

قسمت عمده آیات قرآن مجید بر اهمیتی که اسلام برای بعداجتماعی حیات انسان قائل است، اشعار دارد. اکثر احکام اسلام از رنگ اجتماعی برخوردار است و برنامه های اسلام غالباً در فضایی جمعی به اجرا در می آیند. در میان احکام حتی عبادات فردی را صبغه ای اجتماعی بخشیده است و حتی در خلوتگاه عبادت نیز فرد را با جماعت مسلمین همراه می سازد. بدین معنی که اگر فرد بطور فرادا به نماز مستحبی ایستاده است و در تنهایی مشغول عبادت است، در ذکر سوره حمد بعد از ستایش الهی و بیان صفاتی از خداوند، بامفاهیم جمعی از خداوند درخواست می کند، نه بصورت فردی و نمازگزار خود را باجمع مؤمنین در نظر می گیرد، نه خویشتن فردی خود را.

می گوید: پروردگارا، تنها تورا می پرستیم و از تو یاری می جوئیم و بس، تو ما را به راه راست هدایت فرما، راه آنان که به آنها انعام فرمودی، نه راه کسانی که به آنان خشم فرمودی و نه گمراهان.

استاد طباطبایی (ره) می فرماید: اسلام با در نظر گرفتن دو جهت به تمام قوانین، احکام و مقررات خود رنگ اجتماعی داده است. اول آنکه هر حکمی از احکام، شایسته چه نوع اجتماعی است، ثانیاً به چه ترتیب و تا چه حدودی باید نسبت به آن امر و تأکید شود. لذا شایسته است که در بحث ما هم به این دو قسمت توجه شود.

امت توحیدی، عنایت تربیتی و هدایتی دارد. لذا در مورد عبادات یک وجه که همان رشد فردی و ترکیه نفس است، مورد توجه و هدایت قرار گرفته، مآلاً نظر به جامعیت هدایت اسلام در تربیت، بایستی وجوه دیگر را نیز تأمین کرده باشد.

در عبادات اسلامی صیغه اجتماعی بسیار بارز است و عبادات عمدتاً به شیوه جمعی برگزار می شود. عنایتی که اسلام نسبت به ایجاد همبستگی بین مسلمین دارد و نظر به تأثیر زیادی که هماهنگیهای جمعی و در جمع اقدام کردن روی رفتار و بینش انسان به جای می گذارد و تبادل افکار و اندیشه ها و تعلیم و تعلمی که در میان جمع صورت می گیرد و حتی نفوذ و تأثیری که یک عبادت جمعی روی نفس، قلب و رفتار انسان می گذارد، می بینیم که عبادات اسلام یا ضرورتاً به شیوه جمعی انجام می شود و یا توصیه و تأکید بر اجرا بر این روش دارد. به نظر می رسد اسلام در پی آن است که مسلمانان با اجرای این گونه احکام عملی با توجه به فضای جمعی که در میان مسلمین به وجود می آید، در عین حال که با قصد تقرب و نیت خالص برای خدا در عبادات، استقلال و فردیت خود را حفظ می کند، در یک فضای جمعی نیز داخل شود و روحیه اجتماعی در وی رشد یابد و دارا بودن پشتوانه ای اجتماعی - روانی را احساس کند که بر طریق راستین اسلام بماند و بدین ترتیب هم سعادت فردی خود را تأمین سازد و هم به تداوم حیات اجتماعی جامعه به سهم خود مدد برساند.

امام خمینی (ره) در این باره می فرماید: بسیاری از احکام عبادی اسلام منشاء خدمات اجتماعی و سیاسی است. عبادتهای اسلامی اصولاً توأم با سیاست و تدبیر جامعه است. مثلاً نماز جماعت و اجتماع حج و جمعه در عین معنویت و آثار اخلاقی و اعتقادی، حائز آثار سیاسی است. اسلام این گونه اجتماعات را فراهم کرده تا از آنها استفاده دینی

در مورد قسمت اول شارع مقدس اسلام جهاد را بر آن اندازه از اجتماع واجب دانسته است که دشمن از پای درآید و نیروی اسلام غالب شود و در باب روزه و حج، این دو حکم را بر هر مستطعی که دارای عذر نباشد، واجب فرموده است. درباره بخش دوم که در بالا ذکر شد، باید خاطر نشان ساخت که شارع مقدس، جماعت را در یک سلسله از احکام خود مستقیماً واجب و لازم دانسته است، مانند نماز جمعه که قطعاً لازم است دسته جمعی خوانده شود و در قسمتی دیگر از احکام خود جماعت را به آن صورت لازم ندانسته، بلکه آن را مستحب فرموده است، مانند جماعت در نمازهای یومیه. آنچه از روش ابلاغ و تبیین احکام و مقررات اسلامی، از لحاظ تربیتی نظر مری را به خود جلب می کند، این است که اسلام از یک سورش متعالی و مستقل فرد را تأمین می کند و از سوی دیگر ادامه حیات اجتماعی و رشد و گسترش همبستگی جمعی بین امت را هدایت می فرماید؛ و این از مظاهر جامعیت اسلام و راز جاودانگی این مکتب است.

نیایشهای جمعی

عبادات اسلامی در عین حال که شامل محتوای تربیتی و سازندگی انسان است، می تواند به عنوان روشهای تربیتی نیز مورد مطالعه قرار گیرد. وجه مهم عبادات اسلامی هموار کردن نفس و تهذیب و هدایت آن در جهت قرب خداوند و کمال جامع انسانی است. اما، شایسته است ببینیم عبادات عمدتاً به چه شیوه ای تنظیم شده و با چه روشی توصیف گشته است، تا اهداف فردی و اجتماعی مورد نظر شارع مقدس را تأمین سازد.

اسلام به هردو وجه فردی و اجتماعی انسان و هم به شکل و همبستگی و بالندگی جامعه اسلامی یعنی

رفتار آنان به همراه خواهد داشت.

علامه محمد حسین طباطبائی (ره) در مورد قبله و نقش آن در تربیت فردی و اجتماعی مطلبی دارد: "اسلام برای مجسم ساختن توجه قلبی در عبادات بدنی "کعبه" را قبلهٔ مسلمانان قرار داده، توجه قلبی دائمی را به خانه خدا جلب کرده و لازمهٔ آن این است که انسان خدای خود را در هیچ حال، خلوت و جلوت، ایستادن و نشستن، خواب و بیداری، عبادت و طاعت و... فراموش نکند. و اما از نظر اجتماعی آثار توجه به قبله خیلی جالبتر و روشنتر است، زیرا توجه عموم مردم در تمام زمانها و مکانها به یک نقطهٔ واحد، وحدت فکری و اتحاد اجتماعی آنها را به بهترین وجهی مجسم می سازد و دلهای آنها را به هم مرتبط می کند، و این لطیف ترین روحی است که ممکن است در جمیع شئون افراد اجتماع در زندگی مادی و معنوی دمیده و اثر بخش باشد و اجتماع را به عالیترین مقام خود برساند و قوی ترین ارتباطها را میان آنها به وجود آورد، این نعمت بزرگی است که خداوند به مسلمانان ارزانی داشته که مایهٔ شوکت و وحدت دینی آنهاست."

توصیهٔ اکید اسلام این است که مسلمین نمازهای

بشود، عواطف برادری و همکاری افراد تقویت شود، رشد فکری بیشتری پیدا کنند، برای مشکلات سیاسی و اجتماعی خود راه حلهایی بیابند و به دنبال آن به جهاد و کوشش دسته جمعی بپردازند."

نماز جماعت

یکی از روشهای تربیت اجتماعی و عبادات جمعی اسلام، نماز جماعت است. قبل از پرداختن به نماز جماعت، اشاره‌ای به قبلهٔ واحد مسلمانان یعنی کعبه می کنیم.

در نماز، مسلمین برای توجه قلبی به خداوند، همه روزه سوی یک نقطه از زمین یعنی کعبه که در وسط خانهٔ خدا، مسجد الحرام قرار دارد بسه پرستش می ایستند. این جهت گیری دائمی به سوی یک نقطهٔ معنوی، خود یک حرکت اجتماعی است در سراسر زمین و این حرکت اعلامی است همگانی و نماد اتحادی است که در میان کمتر ملت و قومی وجود دارد. اگر این حرکت از جهت تربیتی مورد دقت و بررسی قرار گیرد و به نسلهای جوان مسلمان تعلیم داده شود، آثار و برکات ارزنده‌ای در شکل گیری

در نماز جماعت ظاهر نمی شود بپرسند، بگو او را نمی شناسم!

این مبحث را با سخنانی از معلم شهید مرتضی مطهری به پایان می رسانیم: "اسلام که گفته است نماز با جماعت خوانده شود برای این است که مردم در آن حالی که به حالت روحانیت و معنویت است، چشمشان به صورت یکدیگر بیفتد و به اوضاع یکدیگر رسیدگی کنند. اینکه گفته اند اگر نماز را به جماعت بخوانید این مقدار ثوابش زیاد می شود، برای این است که شما را به یکدیگر مهربانتر می کند و در قضای حوائج یکدیگر سعی تر می کند. یعنی نماز را به جماعت خواندن پوسته ای است که مغزی در آن نهفته است و مغز آن، عواطف اجتماعی و علاقه مند بودن به سرنوشت دیگران است."

نماز جمعه

یکی دیگر از روشهای اساسی تربیت اجتماعی

یومیه خود را مجتمعاً و دوشادوش هم، در مکانی مخصوص - خانه خدا و خانه مردم - یعنی مسجد برگزار کنند. همه باهم و یکپارچه دلها را متوجه خدا کرده، به سوی کعبه به قصد تقرب به خداوند اقامه صلوة کنند. از جنبه تربیتی چه کلاسی برتر از این که هر روز مسلمانان در صنف اجتماع عقیدتی و معنوی در مکانی مقدس و خالی از علایق مادی که در عرصه جامعه بعضاً وجود دارد، حاضر شوند و ضمن بهره گیری معنوی از حضور در جمع مسلمین، نسبت به بررسی و حل و فصل مسائل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی امت خود نیز، مشارکت عملی داشته باشند.

این کلاس روزانه فرد را از حالت عزلت گزینی و جدایی از اجتماع خارج کرده، به او روحیه جمعی می بخشد و نتیجتاً همبستگی اجتماعی را در فضای معنوی و اخلاقی تقویت می کند.

امام صادق (ع) می فرماید: نماز کسی که بدون علت در مسجد با مسلمانان نماز نگذارد، نماز نیست. پیامبر گرامی می فرماید: اگر از تو درباره کسی که

در اسلام نماز جمعه است. نماز جمعه نسبت به نماز جماعت در محدوده‌ای وسیع‌تر از منطقه مسکونی و طبعاً در تجمعی گسترده‌تر برگزار می‌شود. در این اجتماع وسیع امام جمعه علاوه بر تعلیم و تبلیغ معارف دین و توصیه به تقوا و ایمان به خدا، مسلمین را در جریان آخرین تحولات اجتماعی و سیاسی امت اسلامی - حتی در مناطق دور قرار می‌دهد و به تحلیل و تبیین امور سیاسی - اجتماعی مسلمانان می‌پردازد. این چنین مجتمع هفتگی که حائز حالتی معنوی و مقدس نیز هست، هم کلاس مؤثر و مفیدی است در تربیت فردی و اجتماعی مردم و هم عاملی است در جهت‌آفرینی کلمه اسلام، عزت مسلمین و گسترش و تداوم حیات اجتماعی امت اسلام. قرآن کریم به صراحت در سوره جمعه آیه ۹ در باب این امر مهم و خطیر می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هرگاه شما را برای نماز جمعه بخوانند فی الحال به ذکر خدا بشتابید و کسب و تجارت رها کنید، این (نماز جمعه از هر تجارت) اگر بدانید برای شما بهتر خواهد بود.

روزه عبادت واجبی است بر مسلمین که یکی از حکمت‌های اصلی آن ایجاد تقوا، قرب به خداوند و مغفرت گناهان است و آن را چنان اهمیت و جایگاهی است که به عنوان یکی از پنج ستون اسلام معرفی شده است. مقام روزه در دیدگاه اسلام به گونه‌ای است که جایی جزای عظمای آن را بطور ویژه تنها از جانب خداوند قابل اعطا می‌داند و جایی آن را دروازه عبادت و جایی سپری در برابر آتش دوزخ می‌شمارد. خداوند در قرآن کریم در سوره بقره می‌فرماید: ای اهل ایمان بر شما هم روزه داشتن واجب گردید، چنانکه امر گذشته را نیز فرض شده و این دستور برای آن است که شما با تقوا شوید.

روزهایی به شماره معین روزه دارید.

دقت و تأمل در آیات و روایات نشان می‌دهد که این عبادت در رشد و تربیت فردی انسان آثار بسیار

رسول اکرم در فضیلت نماز جمعه می‌فرماید: "نماز جمعه حج فُقراست." و نیز از آن حضرت نقل شده است: بدانید ای بندگان که خدای تعالی جمعه را بر شما فرض کرده، پس جماعتی که ترک جمعه کنند در حیات من و بعد از وفات من و حال آن که ایشان را امام عادل باشد، به جهت استخفاف نمودن به آن نماز یا منکر آن بودن، خدای جمع نکند پراکندگی او را و برکت ندهد در امر او. بدانید که این کس را نه نماز باشد و نه زکات و نه حج و نه روزه و نه برکت، یعنی جمیع اعمال او مقبول درگاه خدا نشود تا آنکه توبه کند."

روزه

و مشارکت در حل مشکلات و مصائب اجتماع و خانواده های درگیر با مشکل را چه از جنبه اقتصادی و چه غیر آن برمی انگیزد.

این عبادت در پایان ماه اهالی یک منظم مسکونی را به نماز عید دعوت می کند و در حین آنکده از نشاط و فرح معنوی، مؤمنین را به ابراز محبت و لطف و اکرام به همدیگر می خواند و والاترین همبستگی اجتماعی را به نحو زیبایی به نمایش می گذارد. بعلاوه همگان را به یک صورت مشترک و در میزان نسبتاً معین به یک تعاون اقتصادی نسبت به خانواده ها و افراد نیازمند، یعنی دادن زکات فطره و امی دارد.

و اگر چه عده ای را توان روزه داری نیست و از روزه داشتن بطور کلی منع شده اند، اما ضمن رعایت ضوابط اخلاقی و انسانی که در این ماه به نحو متعالی ایجاب می کند، با اقدام در یک برنامه تعاونی اقتصادی که ضرورتاً باید انجام شود یعنی پرداخت کفاره روزه، در فضای معنوی و اجتماعی روزه داران قرار خواهند گرفت و از آهنگ اجتماعی - معنوی این ایام مبارک عقب نخواهند ماند و محروم نخواهند شد.

ارزنده ای دارد و باعث تهذیب و تزکیه نفس افراد می شود و در ایجاد اراده و اعتماد به نفس و تأمین بهداشت و سلامت جسم و ... نقش مهمی دارد. بعلاوه روزه به عنوان یک عبادت جمعی در زمره روشهای تربیت اجتماعی اسلام می تواند مورد بررسی و دقت قرار گیرد. روزه در ایام خاصی از سال و در ساعات مشخصی از شبانه روز انجام می شود و بر همه فرض است که در آن ایام و ساعات معین به این عبادت بپردازند. اگر در بعضی از عبادات این قیدها نیست، اما در این برنامه عبادی همه مسلمین با یک آهنگ مشترک در ایام و ساعات معینی مشغول این طاعت عظیم هستند. ایجاد این فضای اجتماعی و تلفیق شده در یک فضای معنوی و مقدس که مخصوص این ایام و حالات انسان روزه دار است، این عبادت را به یک دوره تربیتی و آموزشی جامع تبدیل کرده است، زیرا از یک طرف نفس انسانی را مهذب می کند، از انحرافها و کژیها به اعتدال می کشاند و راه تربیت خویش را در بقیه ایام سال آموزش و از طرف دیگر اگر به معنای واقعی انجام شود فرد را با جماعت مسلمین پیوند می زند و عملاً جریان تعاون را در میان مردم قوام می بخشد، زیرا احساس همدردی

اکبر غفاری، دفتر انتشارات اسلامی، قم، جلد ۱،
صفحه ۳۴۲

۵- مطهری، مرتضی، اسلام و مقتضیات زمان، صفحه
۱۳۲

۶ و ۷- کاشانی، ملافتح الله، نهج الصادقین، (تصحیح
علی اکبر غفاری)، جلد ۹، انتشارات علمیه اسلامی،
تهران، صفحه ۲۸۲

منابع:

- ۱- امام خمینی، ولایت فقیه، صفحه ۱۷۹
- ۲- تفسیرالمیزان، جلد ۱، صفحات ۴۷۳ و ۴۷۴
- ۳ و ۴- محجبه البیضاء فی تهذیب الاحیاء،
محمد بن مرتضی (مولی محسن کاشانی) تصحیح علی